

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΗΣ ΓΟΥΡΙΑΣ
(Έθνοστειροτυπικά χαρακτηριστικά)

Γενικά.

Σ τὸ Σπουδαστήριο Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐναπόκειται δύο χειρόγραφες συλλογές¹ (ἐφεξῆς χφο, χφα) ἀπὸ τῆ Γουριά Μεσολογίου μὲ πρωτογενῆ λαογραφικὰ ὕλικα (προφορικὴ παράδοση)², ποὺ καταρτίσθηκαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1966-1978 ὑπὸ τὴν συνεχῆ ἐποπτεία μου³ καὶ ἀκολουθοῦν τὴν κατάταξη τοῦ Ἐρωτηματολογίου τοῦ Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη⁴.

1. Μ. Μηλιγκοῦ-Μαρκαντώνη, Χφες συλλογῆς λαογραφικῆς ὕλης τοῦ Σπουδαστηρίου Λαογραφίας τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, 1966-1986, *Παρουσία Ε'*, 1987, σσ. 539-550.

2. Γιὰ τὸν ὄρο "προφορικὴ παράδοση" βλ. Μηνᾶ Ἀλ. Ἀλεξιάδη, Γραπτὸς καὶ προφορικὸς λόγος στὴ λαϊκὴ παράδοση, *Διαβάξω* 145, 1990, σσ. 23-26. Τοῦ ἰδίου, Ἠπειρωτικὰ χφα Λαογραφίας τοῦ Παν/μίου Ἰωαννίνων, Φιλολογικὴ Σχολὴ Ἴδρα Λαογραφίας, *Δημοσιεύματα Λαογραφικοῦ Μουσείου καὶ Ἀρχείου*, ἄρ. 2.

3. Μ. Μηλιγκοῦ-Μαρκαντώνη, ὅ.π., σ. 544 κέξ. Γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τῶν χφων συλλογῶν βλ. Μ. Μερακλῆς, Λαογραφικὲς ἐργασίες φοιτητῶν γιὰ τὴ Β. Ἑλλάδα. Ὅρισμένα γνωρίσματά τους. *Θέματα Λαογραφίας*, Ἀθήνα 1999, σσ. 91-107 (Καστανιώτης).

4. Γ. Κ. Σπυριδάκης, Ὅδηγος πρὸς συλλογὴν λαογραφικῆς ὕλης, *ΕΛΑ* 13-14, 1960-61, σσ. 73-147 (ἀνάτυπον), ὅπου ἰσομερῶς πρὸς τὸν κοινωνικὸ καὶ πνευματικὸ ἀναπτύσσεται καὶ ὁ ὕλικὸς βίος. Ἀπὸ τὸ 1985 χρησιμοποιοῦ ὡς συμπλήρωμα, ποὺ καλύπτει λεπτομερῶς τὸν ὕλικὸ βίον τὸ πλήρες ἐρωτηματολόγιον τῶν Στέφ. Ἡμέλλου - Αἰκ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Παραδοσιακὸς ὕλικὸς βίος τοῦ Λαοῦ* (Ἐρωτηματολόγιο), Ἀθήνα 1983. Δημοσιεύματα ΚΕΕΛ, ἄρ. 17. Στεφ. Δ. Ἡμέλλου, *Ζητήματα Παραδοσιακοῦ ὕλικου βίου* (Ἐνδεικτικὲς ἐπιστημονικὲς ἐπισκοπήσεις), Ἀθήνα 1993, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων. Ἐπιστημονικὴ ἐπισκόπηση τοῦ ὅρου ὕλικὸς πολιτισμὸς γίνεται ἀπὸ τὸν Μ. Μερακλῆ, Ἡ μελέτη τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ. Μία ὄχι ἄσκοπη ἀναδρομὴ. *Θέματα Λαογραφίας*, ὅ.π., σσ. 75-89. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα ἐρωτηματολόγια γιὰ τὴ μεθοδολογία συλλογῆς πρωτογενῶς λαογραφικῆς ὕλης ὡς ἐργαλεῖα συστηματικῆς συλλογῆς καὶ ταξινόμησής τοῦ ἀρχαίου ὕλικου βλ. Γ. Α. Μέγας, *Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας*, Ἀνάτυπα ΕΛΑ Α' (1939), Β' (1941-42), Γ' (1942-43). Αἰκατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Λαϊκὸς ὕλικὸς βίος καὶ πολιτισμὸς* (προβλήματα καὶ ἀπόψεις, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Σύλλογος Ἐπιστημονικοῦ Προσωπικοῦ. Ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις (20 Νοεμβ.-5 Δεκεμ. 1979), Ἀθήνα 1982, ὅπου καὶ σχετικὴ ἑλληνικὴ καὶ ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Ἄννα Παταμιχαῖλ-Κουτρούμπα, Ἐρωτηματολόγιο γιὰ ἐπιπλα καὶ σευῆ, ΚΕΕΛ Ἀθηνῶν 1984. Τῆς ἴδιας, *The Methods of Gathering and Publishing Material on Traditions and Customs. Β' Συνέδριο τῆς International Society for European Ethnology and Folklore*, Μόσχα-Suzdal 1983, σ. 13, *Ethostoria* 2-3, 1991, σσ. 11-48. Μ. Μηλιγκοῦ-Μαρκαντώνη, Ὅδηγὸς γιὰ τὴ

Πρόκειται για τα χφα 52, σελ. 62 (1966), συλλογέας Βασιλική Γ. Ζαρζάνη και 3143, σ. 436 (1977-1978), συλλογέας Διαμάντω Λιαπίκου.

Τò χφο 52 τής Β. Ζαρζάνη με λίγες, αλλά καλές πληροφορίες για τη ζωή τής Γουριιάς⁵ είναι πολύτιμο, διότι καταγράφονται σε μιὰ εποχή που δὲν ἔχει ἀλλοιωθεῖ ἡ ἀγροτική⁶ φυσιογνωμία τής περιοχῆς με τὴ χρήση τής μηχανοκαλλιέργειας⁷ καὶ τὴν ἐπίτευξη τής ἐθνικῆς ὁμοιογένειας⁸.

Οἱ φορεῖς τής παραδόσεως τοῦ χφου 52⁹ ἔχουν ζήσει σ' ἓνα μικρὸ γεωγραφικά, κλειστό-ἑσωστρεφὲς ὀργανωμένο κοινωνικὸ σύνολο, χωρὶς πολλὲς φορὲς νὰ ἔχουν μετακινηθεῖ ἔως καὶ τὶς ὅμορες πόλεις. Ἀντιθέτως οἱ φορεῖς στὸ χφ. 3143, ἄτομα ὑπερήλικα, ἔχουν ζήσει στὰ ὄρια καὶ τὰ πλαίσια τής μεταβάσεως ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ πολιτισμὸ τής τοπικῆς κοινωνίας (ἔως τὸ 1960) στὰ νέα πρότυπα συμπεριφορᾶς καὶ μορφῶν ζωῆς που δημιουργεῖ ὁ ἀναπτυσσόμενος ἀστικός τρόπος. Τὸ γεγονὸς ἐπισημαίνουν καὶ οἱ πληροφοριοδότες (χφο 1143, σ. 4): «Οἱ παραδόσεις, τὰ λαϊκὰ ἦθη καὶ ἔθιμα με τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ξεφτίζουν καὶ χάνονται».

Οἱ φορεῖς τής πληροφόρησης τοῦ χφου 3143 διασωζόν με σπάνια ἀκρι-

συλλογῇ τοῦ πρωτογενοῦς λαογραφικοῦ ὑλικοῦ. Ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν. Θέματα Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ. Γενικὴ Διεύθυνση Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης, Ἀθήνα 1993. Μανόλης Γ. Βαρθούνης, Λαογραφικὴ ἔρευνα καὶ πρωτογενὲς λαογραφικὸ ὑλικὸ τῆς Θράκης, *Θρακικὴ Ἐπετηρίδα*, Κομοτηνὴ Α', 1992-1994, σσ. 37-69, Β', 1995-1998, σσ. 119-158. Ὁ ἴδιος, *Πρωτογενὲς λαογραφικὸ ὑλικὸ τῆς Θράκης. Πολιτιστικὸ Ἀναπτυξιακὸ Κέντρο Θράκης*, Τόμ. Β', Ἔαρθη 2002, σσ. 251-270 (ἀνατ. ἀρ. 21). Ὁ ἴδιος, *Συμβολὴ στὴ μεθοδολογία τῆς ἐπιτόπιας λαογραφικῆς ἔρευνας*, Ἀθήνα 1994. Ὀδυσσεάς. Ὁ ἴδιος, *Σύγχρονοι προσανατολισμοὶ τῆς ἐλληνικῆς Λαογραφίας*, Ἀθήνα 1993, σσ. 32-35. Θεοφ. Δ. Κυρῆ, Τὸ Πρόγραμμα τῆς συγκρότησης Ἀρχεῖου προφορικῆς παράδοσης τῶν κατεχομένων περιοχῶν τῆς Κύπρου, *Ἐπετ. Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου* 18 (1991), σσ. 29-33. Βλ. ἀκόμη Δ. Πετρόπουλος, Ὀδηγίεσ γιὰ τὴ συλλογὴ λαογραφικοῦ ὑλικοῦ. Θεσσαλονίκη 1963. Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτης, "Λαογραφία" *Λαογραφία Α'*, 1909, σ. 3-8 καὶ Στ. Π. Κυριακίδης, Ἐρωτήματα διὰ τὴν λαϊκὴν λατρείαν. *Λαογρ.* 11 (1934-1937), σ. 659-677.

5. Τὸ χφ. 52 περιέχει πληροφορίες γιὰ κατοικία, ἐνδυμασία, γέννηση (νανουρίσματα), βάπτισμα, γαμήλια ἄματα, κάλαντα, λαϊκὸ ἐορτολόγιο (Πρωτοχρονιά, Ἀπόκριες, τραγοῦδι Λαζάρου, Μοιρολόδι Μ. Παρασκευῆς), Μαγεία-δαισιδαίμονες δοξασίες, Παροιμίεσ. Καλὸ εἶναι τὸ λεξιλόγιο.

6. Μ. Γ. Μεραλίης, *Ἀγροτικὴ ζωὴ. Θέματα Λαογραφίας*, ὅπ., σσ. 47-63.

7. Ὁ ἴδιος, *Ἡ μηχανὴ καὶ ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος. Λαογρ. ΚΗ'*, 1972, 115-124.

8. Ὁ ἴδιος, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Κοινωνικὴ συγκρότηση*, Ἀθήνα 1984, 78 κέξ. (Ὀδυσσεάς). Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Τὸ 1940 Σκιαθίτικο χφο τοῦ Σπουδαστηρίου Λαογραφίας τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, *Παρουσία Η'*, 1992, 25-35. Ἡ ἴδια, Ὁ λαϊκὸς πολιτισμὸς τῆς Καρπάθου (1969-1980). Κάφθαθος καὶ Λαογραφία. Ἀνάπτυο. *Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Καρπαθιακῆς Λαογραφίας*, Ἀθήνα 1998-2001, 1-21.

9. Φορεῖς παραδόσεωσ: χφο 52: Δρόγγου Ἀναστασία, Ζαρζάνη Παρασκευῆ, Ζορηπὰ Παρασκευῆ, Καββαδία Πολυξένη, Καλλιὰφα Ἀλτάνη, Καλύβα Ἐλένη, Λιαπίκου Ἀμαλία, Λιαπίκου Βασιλικὴ, Μόσχου Ἀγγελικὴ, Χαραλάμπουσ Εὐδοκία. *Χφο 3143*: Βαμβακὰ Ἀθηνά, Βαμβακὰ Φρειδερά, Βαμβακὰ Εὐάγ., Δρακόπουλοσ Ἰω., Κοκολίνης Δημ., Κοντοῦ Παρασκευῆ, Λαλαπάνου Πανωρέα, Λιαπίκοσ Ἰω., Λιαπίκοσ Σπ., Λιαπίκου Ἀθηνά, Λιαπίκου Πολυξένη, Μόσχου Εἰρήνη, Μπερεθῆσ Ἰω., Πάσχοσ Ἰω., Τρυφιιάτῃ Βασιλ., Τρυφιιάτῃ Κωνσταντοῦλα, Τρυφιιάτῃ Μαρία, Τζιφοτανόπουλοσ Δημ., Χαραλάμπουσ Γρηγ., Χαραλάμπουσ Κατερίνα. Γιὰ τὰ γενεαλογικὰ δένδρα τῆσ Γουριιάσ βλ. Διονύσιωσ Σπ. Μπερεθῆσ, *Γουριιά Μεσολογγίου*, Ἀθήνα 2002, 197-316.

βεια τῆ ζωῆ καὶ τὴν παράδοση τοῦ χωριοῦ τους, ποὺ σχετίζονται μὲ τοπικὰ κοινωνικά-ἱστορικά, ἔθνο-πολιτισμικά καὶ οἰκονομικά στοιχεῖα, ὄπου ἔθιμα, δοξασίες, προλήψεις κ.λπ. ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔντονη βιοματική πραγματώση, συνενώνουν τοὺς κατοίκους τῆς Γουριᾶς μὲ τὰ εἰδικὰ ἔθνοστεροτυπικά χαρακτηριστικά σὲ μία παθιασμένη ἀγάπη γιὰ τὸν τόπο τους.

Χρονολογικῶς, τὸ ὑλικὸ ἀναφέρεται στοὺς νεώτερους χρόνους καὶ καλύπτει τὴν ἑβδομηκονταετία 1880-1950.

Τὸ ὑλικὸ τῶν δυὸ χφων εἶναι καταγεγραμμένο στὸ τοπικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Γουριᾶς, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ κωφώσεις. Ὁ δὲ κάτοικος ἀκούει στὸ πατριδωνυμικὸ "Γουριώτης".

Καὶ στὰ δυὸ χφα διατηρεῖται ἔντονα ὁ προσωπικὸς χαρακτήρας τοῦ συλλογῆ, παρὰ τὰ κοινὰ διαθρωτικά χαρακτηριστικά.

Στὸ χφο τῆς Διαμάντως Λιαπίκου καλύπτεται ὅλο τὸ φάσμα τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς Γουριᾶς¹⁰. Ἡ πληροφόρηση εἶναι σαφῆς καὶ ρέουσα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιμονὴ τῶν πληροφοριοδοτῶν στὴ λεπτομέρεια καὶ ἡ ἐπαναφορὰ στὸ θέμα γιὰ νὰ δώσουν συμπληρωματικὲς μαρτυρίες¹¹. Παρὰ ταῦτα ὑπάρχουν ἐρωτηματικά ποὺ πρέπει νὰ διασαφηνισθοῦν περισσότερο, γεγονὸς ποὺ θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴ συλλογὴ νέου πρωτογενοῦς ὑλικοῦ, καὶ αὐτοβιογραφιῶν, μετὰ ἀπὸ ἐπιτόπια ἔρευνα, γιὰ νὰ γίνει σύγκριση μὲ τὸ ἥδη ὑπάρχον.

Τὸ λαογραφικὸ ὑλικὸ τῶν δυὸ χφων ἀπὸ τὴ Γουριὰ ἀποτελεῖ ἀσφαλῆς τυπικὸ δείγμα τῆς συλλογικῆς μνήμης τῶν Γουριωτῶν ἐν σχέσει μὲ τὸν τόπο καταγωγῆς καὶ τῆς ἐμμονῆς, ὅσο εἶναι δυνατὸν στὴν πλούσια λειτουργικὴ καὶ

10. Τὸ χφο 3143 περιέχει: Εἰσαγωγή, 2 χάρτες, Γλωσσικὲς παρατηρήσεις, 75 φωτογραφίες, 4 χειρογράμματα, καί:

ΥΛΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Κατοικία (σ. 7-18). Σκευὴ (19-22). Ρουχισμοὶ (23-26). Βοηθητικοὶ χώροι (27-28). "Φουρνariδ" (24-31). Αὐλὴ (31-32). Ποιμενικὴ καλύβη (32-33). Ἐνδυμα (34-43). Ὑπόδημα (44). Καλύμματα κεφαλῆς - κόμμωση -καλλωπισμοὶ (45-50). Τροφῆς (51-60). Ἄρτος (61-68). Γλυκίσματα (68-71). Ποτὰ (71-74). Γεωργία (74-99). Ἀμπελοργία (100-115). Ἐλαιοκομία (116). Κυνήγι (117-18). Καπνὸς (119-128). Καλαμπόκι (128-131). Ὄσπρια (131-2). Σουσαμί (132). Φυτικὸς κόσμος (133-135). Κτηνοτροφία (136-161). Ἀλιεῖα (162-3). Ζωϊκὸς κόσμος (164-172). Ὑφαντικὴ - Βαφικὴ - Πλεκτικὴ - Κεντητικὴ (172-183).

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Γέννηση (184-200). Βάπτισμα (200-202). Τὸ παιδί μετὰ τὴ συμπλήρωση ἔτους (200-206). Σχολικὴ ζωὴ (207-210). Γάμος (210-237). Τελευτὴ (238-264). Κοινωνικὴ ὀργάνωση (265-272). Δίκαιο (272-285).

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ: Θεὸς-Παναγία-Ἅγιοι (286-7). Ἀναθήματα (287-288). Ἀγιάσματα (288-9). Λιτανεῖες (289-90). Δάμονες (290-1). Μοῖρες (291-5). Νεράιδες (300-5). Χάρος (306-7). Στοιχεῖα Φύσεως (307-8). Λαϊκὸ ἑορτολόγιο (309-364): Ἅγιος Φίλιππος. Εἰσόδια Θεοτόκου. Δωδεκαήμερο. Ἑορτῆς Ἰανουαρίου. Ἀπόκριες. Καθαρὰ Δευτέρα. Ἅγ. Θεόδωροι. Σταυροπροσκύνησις. Ἑορτῆς Μαρτίου, πρὸ τοῦ Πάσχα. Πάσχα Διακαινήσιμος. Ἑορτῆς Ἀπριλίου, Μαΐου, Ἰουνίου, Ἰουλίου, Αὐγούστου, Σεπτεμβρίου, Ὀκτωβρίου, Νοεμβρίου. Μαγεία (364-373). Λαϊκὴ ἰατρικὴ (373-383). Μαντικὴ (384-88). Ἄσματα. Μύθοι - παραμύθια - εὐτράπελοι διηγήσεις (400-7). Παραδόσεις (408-19). Παροιμίες (420-22). Φωτογραφίες πληροφοριοδοτῶν (423-31).

11. Σὲ περίπτωσι ποὺ ξεχάσουν κάποια οὐσιαστικὴ πληροφορία ἐπανερχοῦνται ὡς ἐξῆς: «ἔαστό'χρα νὰ σ' ποῦ...» (σ. 8, 13, 89, 190 κ.λπ.) ἢ «τώρα θ'μῆθ'κα νὰ κάτ' ἄλλου ποὺ ἔπριτι νὰ σ' ποῦ» (σ. 90 κ.λπ.).

τελετουργική έθιμολογία του χωριού τους, για να μη χαθεί αυτό που "έτσι βρήκανε"¹², όπως επιπολής θα φανεί από το επίλεκτικώς παρατιθέμενο λαογραφικό ύλικό του χφου 1143 και μάλιστα στο αναφερόμενο κυρίως στη θρησκευτική ζωή.

Φτώχεια. Χαρακτηριστικό γνώρισμα¹³ των Γουριωτών έως και το 1960 είναι η τιμότητα των κατοίκων και η φτώχεια¹⁴, που συνετέλεσε και στην έξωτερική μετανάστευση (Άμερική). Παρά την φτώχεια οι σχέσεις των μελών της κοινότητας ήταν σεβαστικές και "άγαπητικές"¹⁵, ιδιαίτερα φιλόξενες με κοινή συμμετοχή σε χαρές και λύπες. Βεβαίως δεν λείπουν και τα αρνητικά σχόλια για τη σημερινή (1979) άλλοτρίωση.

Διασκεδάσεις. Οι Γουριώτες διακρίνονται για την χαρούμενη έξωστρέφεια του χαρακτήρα τους, που παρά τα "βάσανά" τους, συνδυάζουν αρμονικά τις ψυχολογικο-έκτονωτικές διασκεδάσεις με γλέντια, χορούς, τραγούδια, όργανα¹⁶ τόσο κατά τους σταθμούς του κύκλου της ζωής (γέννηση, βάπτισμα, γάμος), όσο και κατά τις θρησκευτικές έορτες του Δωδεκαημέρου, τις Απόκριες, του Πάσχα, του Δεκαπενταύγουστου κ.λπ. Τα τοπικά πανηγύρια των προστατών, π.χ. αγίου Γεωργίου¹⁷ και φυσικά όποια ευκαιρία προέκυπτε από τις γεωργικοκτηνο-

12. Μ. Γ. Μερακλής, Διαβρώσεις και επιβιώσεις στον λαϊκό πολιτισμό, *Λαογραφία* 29, 1974, σ. 88. Ο ίδιος, Η Μελέτη του ύλικού πολιτισμού. Μιά όχη άσκησι αναδρομή, *Λαογρ.* 35 (1987-1989), σσ. 93-103. Διονύσης Σπ. Μπερερής, ό.π., σ. 17 κέξ. Πρβλ. Κ. Κώνστας, *Η Γουριά στο '21* (έκδ. κοινότητας Γουριάς), Αθήνα 1972. Ι. Ν. Κουφός, *Η Αιτωλική Παραχλωτίδα* (έκδ. Μέμφις Α.Ε.), Αθήνα 1997. Μαρία Γκασούκα, *Κατοχιανά. Παραμύθια, Μοιρολόγια, Καλιόγια μαζί μ' ένα κατοχιανό γλωσσάρι*, Αθήνα 1996 (Free Productions).

13. Οι έπισημάνσεις στον περιορισμένο χώρο του μελετήματος βασίζονται στο πρωτογενές λαογραφικό ύλικό του χφου 3143, όπου αποτυπώνονται πληρέστερα όλες οι εκφάνσεις της ζωής της Γουριάς.

14. Χφο 3143, σ. 73: «...Περάσαμε πιδάκ' μ' φτώχειες, π' ίσεις ούτι στον ύπνου σας δεν τ'ς είδαται... κομηθ'καμι νησ'κοί... Νά δουξά'ζι τόν Θιό π' σάς έχει ούλα τα καλά κι ζητι σαν άνθρωπ' κι όχι σαν τ' ζ'λάπια... Όσοι δεν είχαμι πρόβατα λιμάζαμι κι τού τυρί...» (σ. 72): «'Ικτός άπ' τού ρακι δεν ήξ'ραμι άλλα πιουτά... κι τα φαγιά μας δεν ήταν όπους σήμαρι π' τρώτι τρεις βουλές τ' βδομάδα κριάς...» (σ. 265): «στού χουριό μας δεν είχαμι άρχοντες... ούλοι είμασαν' φτουχοι κι κουτσουπέροναγαμι τ'ς φαμιλιές μας...» (σ. 267): «...».

15. Χφο 3143 (σ. 267): «Παλιότερα ίμες οι χουριανοί είχαμ' άγάπ' μιταξύ μας. Άμα π.χ. γιόρταζα ίγν όστού γιορτάσου μ' ίρχόντανι ούλοι οι συγγενείς κι οι γειτόνι κι μούλιγατι τα 'χρόνια πουλλά' κι ούτι πίναμι κι στά δικαστήρια. Τηράγαμι κι τα συμπιβάζαμι τα πρόματα. Στ'ς γιορτές και τ'ς καλές τ'ς μέρις τηράγαμι να τάχουμι καλά μ' όδλου τούν κόσμο. Στ'ς Απουκρεάς μαζώνουταν ούλου τού σοί κι άποκρενάμι μι χαρές κι άγάπ'. Σήμια ού καθένας τραβιέτι στού σπιτάκι τ' κι ούτι ξέρ' τ'ς δικούς τ'...» (σ. 291): «...κι δεν ήξ'ρι παλιουκβέντις ού κόσμο...».

16. Δ. Σ. Λουκάτος, «Τελετουργικά τραγούδια τού έλληνικού γάμου». Η μαγικοθρησκευτική ψυχολογική και κοινωνική σημασία τους. «Σύνδειπνο». *Τιμητικό άφιέρωμα στον καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο από παλαιούς μαθητές του στή Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων 1964-69*, Ιωάννινα 1988, σ. 57 κέξ. Ο ίδιος, Κοινωνικές ψυχαγωγικές έκτονώσεις, *Είσαγωγή στην Έλληνική Λαογραφία* ΜΙΕΤ, Αθήνα 1977, σσ. 198-202 κ.ά.

17. Χφο 1143 (σ. 290): «Τό πανηγύρ' τόκαγαμι τ' Αί Γιουργιού κι ίφιραγαμι κι νταούλια μι κλαρίνα κι χορεύατι γυναίκις κι άντρισ τ'ν πλατεία. Οι άντρισ φόραγι φιστανέλλις κι οι γυναίκις μακρούα φιστάνια». Για τίς Έκκλησιές βλ. Δ. Σ. Μπερερής, ό.π., σσ. 61-3. Μανόλης Γ. Βαρθούνης, *Παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και θρησκευτική λαογραφία* (Αθήνα 1995), Όδοσσεάς.

τροφικές εργασίες που κατά κανόνα έτιθέντο υπό την φυλακτική αϊγίδα κάποιου Αγίου, που έόρταζε τότε, συνήθως τελείως άσχετού με τὰ γεωργο-ποιμενικά τεκταινόμενα τής ημέρας¹⁸.

Σε μιὰ έποχή παντελοῦς άνέχειας και μιζέριας, χωρίς οργανωμένη διασκέδαση οί παραπάνω ευκαιρίες άποτελοῦσαν πολυσήμαντο όρόσημο και μοναδικό σημείο άναφορᾶς για έκτονωτικές άνέργειες και ψυχολογική τόνωση¹⁹.

Εὐσέβεια-Θρησκευτικότητα. Έθνοστρεοτυπικό χαρακτηριστικό τών κατοίκων τής Γουριάς είναι ή εὐσέβεια και τὸ άνεπτυγμένο θρησκευτικό συναίσθημα, που συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με την πίστη, τις λατρευτικές άνέργειες και πράξεις ή τις άπαγορευσεις που άφοροῦν σε όλες τις εκφάνσεις τής ζωής. Βεβαίως δεν άπολείπουν και οί δεισιδαίμονες δοξασίες που πλαισιώνουν την έν γενει λατρευτική συμπεριφορά, περισσότερο όμως ως συνειρμοί και όμοιοπαθητικές άνέργειες που συμφύρονται με χριστιανικές δοξασιές. Στο λαογραφικό ύλικό άπό τή Γουριά διαφαίνεται έντονα και ένα ύπόστρωμα παγανιστικών στοιχείων με χριστιανικό ένδυμα, άποτέλεσμα συγκρητισμοῦ μαγικο-θρησκευτικών δοξασιών, άρχαίων και νεωτέρων, όπως στα σχετικά με τόν άγγελο φύλακα, τή φωτιά κ.ά.²⁰

Για τούς εύλαβείς Γουριώτες ειδικώς τὸ σημείο τοῦ σταυροῦ²¹, ζωοποίο,

18. Μαρία Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, *Άγιος Φίλιππος. Λαϊκή παράδοση και λατρεία*, Αθήνα 1978, σσ. 40-43. Στέφ. Δ. Ήμελλος, *Γεωργικά έθιμα τής Νάξου, Λαογρ.* 18, 1959, σσ. 490-6. Δ. Λουκάτος, *Τὰ Φθινοπωρινά*, Αθήνα 1982 (Φιλιπότης). Χρφ 3143, σ. 82: Χρονικό όριο για τὸ τέλος τής σπορᾶς είναι ή γιορτή τοῦ αγίου Ανδρέου (30 Νοε.), μιτὰ ή σουδεῖα δὲ θα πάει καλά: «πρώϊμο π'λί, καλὸ π'λί» άμα ήθλι να πει πὼς τοῦ στάγ' πρέπει να τοῦ σπείρουμ' στοῦν κισρὸ τ'...». Για τὸν άγιο Ανδρέα βλ. Στέφ. Δ. Ήμελλος, *Άγίου Ανδρέα. Λαϊκή λατρεία. Λαογραφικά τόμ. Γ'*. Ποικίλα. Αθήνα 1994, σσ. 241-267. Χρφ 3143 σ. 84: «στὶς είκουσιμὰ Μαΐου βγάζαμ σπόρου για καλαμπόκι...» σ. 115: Όρόσημο για την έναρξη τοῦ τριγῶν είναι ή έορτή τοῦ Σταυροῦ (14 Σεπτ.). Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, *Λαογραφικά τοῦ Σταυροῦ* (14 Σεπτεμβρίου), *Έρετρικοί Παλμοί*, φ. 40 (1995), σ. 5, που συνδυάζεται με την ιερότητα τής άμπέλου. Παλαιότερα δὲ έλλείπει γαμηλιών στεφάνων «πουλλοί στιφανώνουνταν μι στεφάνια άπό κλήμα (βλ. Εὐρυδίχη Άντζουλάτου-Ρετσιλά, *Τὰ στέφανα τοῦ γάμου στη νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα 1999²).

19. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, *Άγιος Διονύσιος. Λαϊκή παράδοση και λατρεία... Άνάτυπο. Πρακτικά Διεθνoῦς Συνεδρίου "Άγιοι και Εκκλησιαστικές προσωπικότητες στη Ζάκυνθο*. Τόμ. Β', *Τερά Μητρόπολις Ζακύνθου και Στροφάδων*, Αθήνα 1999, σσ. 1-30. Χρφ 1143, σ. 147: «Μετὰ τὸν κοδρὸ (τοῦ άγ. Κων/νου) άκολουθεῖ γλέντι με όργανα, κλαρίνα, ψήσιμο άρνιῶν για να φάν οί κουγεντάδες κι όσοι παρευρίσκοντο (βλ. Δ. Λουκάτος, *Ό χορὸς στη Λαογραφία μας, Νέα Έστία* 67, 1960, σσ. 45-50 και 111-117). Ήλιος Σ. Δήμας, *Ό παραδοσιακὸς χορὸς στὸ Συρράκο. Λαογραφική και άνθρωπολογική προσέγγιση*, Ίωάννινα 1989. Τοῦ ίδιου, *Ό χορὸς στην κοινωνική ζωή τής Ήπειρου. Επιδράσεις και εξέλιξεις*, Αθήνα 1982. Μηνᾶς Άλεξιάδης, *Η Λαογραφική έρευνα τής Καρπάθου (1948-1977)*, Αθήνα 1997.

20. Γ. Ζωγραφίδης, *Επιβιώσεις τής λατρείας τής Δήμητρας στη σύγχρονη Έλλάδα, Λαογραφική Κύπρος* 44 (1994), σσ. 135-158. Δημ. Ράπτης, *Προχριστιανικές επιβιώσεις λαϊκής πίστης και λατρείας τών κατοίκων Μυροφυλλου Τριφάλων, Τρικαλινα* 14 (1994), σσ. 267-314 με πλούσια βιβλιογραφία. Μ. Γ. Βαρθούνης, *Λαϊκή λατρεία και θρησκευτική συμπεριφορά τών κατοίκων τής Σάμου*, Αθήνα 1992.

21. Μ. Σιώτης, *Ό σταυρὸς ως σφραγὶς τών Χριστιανῶν. Γρηγόριος ό Παλαμάς* 33, 1950, σ. 273. Άννα Ι. Παπαμιχαήλ-Κουτρούπινα, *Ό Σταυρὸς στοῦς διάφορους κλάδους τοῦ ελληνικού έθιμοκὸῦ Δικαίου. ΕΚΕΕΛ*, 26-27 (1981-1986), σ. 3-214.

σύμβολο της πίστωσης, είναι ισχυρό όπλο προστασίας και βοήθειας των πιστών, φυλακτήριο μέγα και φόβος των δαιμόνων, ένισχυτική ενέργεια για ψυχοσωματική και πνευματική ενδυνάμωση. Με το σταυρό άρχιζουν και τελειώνουν την ημέρα τους.

Γεωργοκτηνοτροφικά. Κάθε έναρκτηκή ή ληκτική γεωργο-κτηνοτροφική ενέργεια και πράξη, ή όποια τελεσιουργείται υπό την φυλακτική προστασία κάποιου Άγιου είναι σημαντικό θρησκευτικό γεγονός για τους Γουριώτες. Από την πίστη, τον τρόπο, την τεχνική και τα μέτρα που θα ληφθούν προληπτικώς θα εξαρτηθεί ή επιτυχία ή άποτυχία π.χ. της σποράς (σ. 77): «Ο νοικοκύρ'ς όταν πάνι να σπειρ' σιάρ' τον Ταξιάρχ' (8 Νοε) έκανι τον σταυρό τ' κι άρχιζ' να σπέρν' ...άμα τελειουνι όλου του σπόρου τότε κάνι τον σταυρό τ' κι φεύγι άπ' τον χουράφ'...» ή (σ. 88): «έκαναμι τον σταυρό μας κι ξεκινάγαμι' να θρισίμ'» (Άξιοσημείωτη είναι ή πληροφορία για τους Ζακυνθινούς έργάτες που βοηθούσαν στον θερισμό...) (σ. 81): «μέσα στα σακιά μι του σπόρου ή νοικοκυρά έβανι τρία ρόιδα, μύγδαλα κι σταφίδα για να φυτρώσ' τ' σιάρ' δασύ» (πανελλήνια συνήθεια).

Είναι γνωστό ότι οι διάφοροι καρποί: καρύδια, άμύγδαλα, φουντούκια, σύκα ξερά, σταφίδες, σουσάμι μαζί με τους βολβούς (κρεμμύδια-σκόρδα) και τα φρούτα: πορτοκάλι, κυδώνι, σύκο, μήλο, ρόδι κ.ά. λόγω μορφής, σχήματος, χρώματος κ.λπ. και περιεχομένου, της φυσικής τους διαμορφώσεως και φορτισμένα με άρχετυπικές βιωματικές δοξασίες που επέβρισαν δια των αιώνων, καθίστανται πρόσφορα για μαγικο-θρησκευτικές χρήσεις και άποσκοπούν στην μετάδοση των αγαθών, της εύτυχίας, της ύγείας, αλλά συγχρόνως λειτουργούν και ως φυλακτικά, έξευμενιστικά ή άποτρειπτικά κάθε κακού και χρησιμοποιούνται σε διάφορες ενέργειες κατά τον θάνατο, τη γέννηση και κυρίως τον γάμο και την έναρξη της σποράς.

Γενικώς οι καρποί και τα φρούτα, ό καθένas χωριστά με ειδικότερη έννοια συμβολική, μαγική, παρετυμολογική κ.ά. και όλοι μαζί άπό κοινού μαζί με ρύζι, άνη, βαμβακόσπορο, χρήματα κ.λπ., άλληλοενισχύονται και άλληλοεπιτάσσονται και ως σύνολα λειτουργούν σε διάφορες ενέργειες όλων των μορφών της παραδοσιακής ζωής²².

Άκόμη και τα προγνωστικά της έσοδείας συνδέονται με τις Δεσποτικο-

22. Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Παραδοσιακή διατροφή (Πρωτογενή διατροφικά είδη). Φρούτα-καρποί-σιτάρι. Μαγικοθρησκευτικές έπισημάνσεις. *Πρακτικά Β' Συμποσίου Ιστορίας-Λαογραφίας Αττικής*. Ασπρόπυργος 1992, σσ. 348-351, όπου και βιβλιογραφία. Άννα Γουήλ-Μπαδιερίτση, Μιά πιθανή έρμηνεία ενός διακοσμητικού στοιχείου που βρίσκεται σε όρισμένες πόρπες της έλληνικής παραδοσιακής γυναικείας φορεσιάς, *Παρουσία* 3, 1985, σσ. 199-210. Άσπασία Μίχα-Λαμπάκη, Οι τροφές και ό συμβολισμός τους στα βυζαντινά όνειροκριτικά κείμενα, *Βυζαντινός Δόμος* 2, 1998, σσ. 161-181. Η ίδια, Η παρουσία χαρακτηριστικών ειδών διατροφής στα βοιωτικά γαμήλια έθιμα, *Έπ. Έτ. Βοιωτικών Μελετών* Α', τεύχ. Β', Αθήνα 1988, σσ. 1087-1103.

Θεομητορικές ή τις έορτές Άγιών, που συχνά εκφράζονται με μετεωρολογικές παροιμίες (σ. 97): «Χαρά στα Κ'στούγινα στιγνά, τὰ Φῶτα Χιονισμένα κι τὴ Λαμπρὴ βριχούμενη τ' ἀμπάρια γιουμισμένα...».

Με τοὺς Άγίους συνδέεται καὶ ὁ χρόνος ὠρίμασης διαφόρων καρπῶν (σ. 358): «Άγία Μαρίνα²³ ἔρχιτι μι τοῦ σύκου μι τ' ἀπίδι, μι τοῦ κόκκινου σταφύλι...» ἢ καὶ «τ' αἰ Λιγός» (Ἡλίας 20 Ἰουλ.)²⁴ πὸν «γυριζ' οὐ κιρὸς ἀλλιῶς, σακριζ'νι (ὠριμάζουν) τὰ σύκα κι τὰ σταφύλια τὰ πρῶμα» (σ. 79): «οὐ οὐρανὸς πιδὶ μ' τότις μᾶς ἔδουνι σημεῖα γιὰ τὸν κιρὸ γιὰτί τότι ἱμεῖς δὲν εἶχαμι ράδιο νὰ λέν' τ'ς εἰδήσεις, ὅπουσ σημεῖρα, π' δὲν τουν'ι πιτ' χαίν'νι ὁμως πάντα».

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ ἀντίληψη πὸν σχετίζεται με τὸ ἁγιασμένο κατὰ τὴ Μ. Πέμπτη βρασμένο σιτάρι (κόλλυβα, προσφορὰ στοὺς νεκρούς), ἀπὸ τὸ ὁποῖο φυλάσσουν λίγο καὶ τὸ χρησιμοποιοῦν ἀνακατεμένο με τὸ σπόρο (σ. 341-2): «ὁ νοικοκύρης ὅταν πᾶνι νὰ σπεῖρ' στάρ' ἔρριχνι στοῦ χουράφ' κι λίγο στάρ' τ'ς Μ. Πέμπτης κι ἱλιγι: Χριστέ μ' χέσι μέσα νὰ γένη πουλλὺς ὁ καρπός. Αὐτὸ τοῦλιγι μ' οὐλή τ' τ'ν καρδιά κι πιστεύαμι πὼς τὸ στάρ' αὐτὸ π' ἔρρ'χναμι ἦτανι οὐ Χριστὸς κι θὰ τὸ βλόγαγι. Κι τοῦ στάρ' πὸν φίρναμι ἀπ' τοῦ χουράφ' στοῦ σπῖτ' ἔρρ'χναμι λίγου στάρι τῆς Μ. Πέμπτης, γιὰ νᾶνι ἄσουτου (νὰ μὴ σώνεται). Πουτ' δὲν ἱλιγαμι πὼς τὸ ψουμι δὲν θὰ μᾶς φτάσ' γιὰτί εἶχι χέσ' μέσα οὐ Θιός...». Ἡ "μεταφυσική" ἀντίληψη αὐτὴ ὀφείλεται στὸ συσχετισμὸ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος με τὸ σιτάρι πὸν σπέρνεται καὶ φυτρώνει στὸν ἀέναο ἐπανερχόμενο κύκλο τῶν ἐτησίων ἐποχῶν. Ἡ ἀγροτικὴ αὐτὴ παρατήρηση ἀποτελεῖ καὶ παραβολικὴ ἐπισήμανση ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Παῦλο (Α' Κορ. ιε' 36). Σὲ ἐποχὲς ἀνέχειας ἡ πίστη αὐτὴ εἶναι μία ἔκφραση ψυχολογικῆς ἐνισχύσεως. Ἡ παραπάνω δοξασιακὴ ἐνέργεια σχετίζεται καὶ με τὴ λαϊκὴ ἀντίληψη ὅτι ἡ κόπρος, ζωϊκὴ καὶ ἀνθρώπινη, πολλῶ δὲ μᾶλλον θεϊκὴ, εἶναι γονιμικὸ καὶ ἀναγεννητικὸ στοιχεῖο καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖται ὅτι εἶναι πλοῦτος, γεγονὸς πὸν δηλώνεται σαφῶς στὴν ἐρμηνευτικὴ τῶν ὄνειρων: «εἶδες σκατά; πλοῦτος καὶ καλοσύνη!»

Ἡ σχέση τῆς κοπριάς με τὸ σιτάρι καὶ κατ' ἐπέκταση με τὸ ψωμὶ ἐρμηνεύεται καὶ ἀπὸ ἓνα μαγικὸ-ἀναγεννητικὸ ἔθιμο, τὸν "Λειδινὸ", πὸν τελεσιουργεῖται στὴν Αἴγινα στὶς 14 Σεπτεμβρίου. Τοῦ Σταυροῦ ὁ Λειδινὸς πεθαίνει γιὰτί τελειώνουν οἱ ἐργασίες τοῦ καλοκαιριοῦ. Ὁ θάνατος τοῦ Λειδινοῦ με τὴν πένθιμη τελετουργία του ἡ ὁποία συνεχίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα συμβολίζει τὴν καταστροφὴ τῆς βλαστήσεως κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ τὴν ἀναγέννησή της τὴν ἀνοιξη: «Στὴν Αἴγινα... ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα βράζανε σιτάρι (κόλλυβα) καὶ βάζανε ὅ,τι συγκομιδὴ γινότανε μέσα (ὄσπρια, ρόδια, σιτάρι, ἀμύγδαλα, σύκα ξερά, σταφίδες κ.ἄ.) καὶ τὰ μοιράζανε σὲ πιατελάκι. Ὅταν τὰ τρώγανε λέγανε καὶ τοῦ

23. Άννα-Ἰωάννα Γουήλ, Περὶ τὴν λαϊκὴν λατρείαν τῆς Άγίας Μαρίας. *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ΚΑ'*, 1973-74, σσ. 1101-1111.

24. Δημ. Σ. Λουκάτος, *Τὰ καλοκαιρινά*, Ἀθήνα 1981, σ. 87-95. Φιλιππότης, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

χρόνου και εύχόντανε για την πλούσια συγκομιδή... Μετά τη διανομή των κολλύβων χαλάγανε το όμοιομα του Λειδινού, τον λιβάνιζαν με κοπριά γαϊδάρου, γιατί από κοπριά γίνεται το σιτάρι...»²⁵.

Μέσον έκφρασης της πίστεως αποτελούν επίσης, εκτός από το σημείο του σταυρού²⁶, οι προσευχές²⁷ και η άδιαμφισβήτητη προστασία του Άγγελου φύλακα²⁸. Ἐνδυνάμωμα του θρησκευτικού συναισθήματος είναι η Θεία Κοινωνία κατά τις Κυριακές, έορτές Ἁγίων, τὰ ὀνομαστήρια και τοὺς σταθμούς του κύκλου τῆς ζωῆς²⁹ και ἡ προσφορὰ ταμάτων³⁰.

Ἐπίσης κατά την ἐξέλιξη του τοκετού³¹, ἀλλὰ και κατά την περίοδο τῆς

25. Χρ. 1803, σ. 83. Ἀγίνα 1973. Χρυσούλα Παρασάκη Δημ. και Γεώργ. Α. Μέγας, *Ἑλληνικαὶ ἑορταὶ και ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας*, Ἀθήναι 1956, σσ. 236-238 ὅπου λεπτομέρειες και βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς σχετικὲς με τὸ ἔθιμο του Λειδινού. Για τὴ σχέση θανάτου και βλαστικῆς γονιμότητας ἢ ἀλλιῶς για τὴν ἀντίληψη του θανάτου βλ. Μ. Γ. Μερακλῆς, *Λαογραφικὰ Ζητήματα*, Ἀθήνα 1989, σσ. 247-261. (Χ. Μπούρας).

26. Χρφ 1143, σ. 7: «Κατὰ τὴν θεμελίωση τῆς κατοικίας χαράσσουν σταυρὸ ἐπάνω σὲ μιὰ πέτρα τῶν θεμελίων και διαβάζεται ἡ εὐχὴ: "Σταυρὸν χαράξας Μωϋσῆς...". Οἱ σταυρικὲς ἐπισφραγίσεις σὲ συνδυασμὸ με προσευχὲς, ραντισμοὺς με νερὸ και ἄγνισμοὺς εἶχαν μπεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν 4^ο αἰ. σὲ λειτουργικὴ χρήση (βλ. Κ. Καλλίνικος, *Ὁ χριστιανικὸς ναὸς και τὰ τελοῦμενα ἐν αὐτῷ*, Ἀθήναι 1958², σ. 574). Σταυρὸς τοποθετεῖται και στὴ στέγη. Βλ. Λουκᾶτος, *Τὰ μαντηλιώματα ἡ ὁ Σταυρὸς τῆς Στέγης*, *Ἠὸς* ἀρ. 44 (1961), σσ. 35-37. Τῆς Ἁγίας Μαρίνας, σ. 358: «δὲν ἀλουνίζοιμι» (βλ. Ἄ. Ἰω. Γουλή, Ἁγίας Μαρίνα, ὀ.π., Λουκᾶτος, Ἀργία και Ἅγιοι Τιμωροὶ *EKEEA* Κ-ΚΑ, 1967-1968, σσ. 87-88). Σελ. 61-64: «Τὸν σταυρὸ τῆς ἔκαναν ὄταν ζῦμωναν τὸ ψωμὶ ἢ τὰ πρόσφορα, ἀλλὰ συγχρόνως προσέβαιναν και σὲ ποικίλες ἀντιβασκανίες ἐνέργειες για νὰ μὴ ματιασθεῖ τὸ ψωμὶ. Γενικῶς ὁ φόβος τῆς βασκανίας κυριαρχεῖ και ὄταν ἀρμέγουν τὰ πρόβατα, ὄταν πῆζουν τὸ τυρὶ κ.λπ. (σ. 146), ὄταν παρασκευάζουν τὸ βούτυρο (σ. 161).

27. Χρφ 1143, σσ. 204, 205, 220: «Ἰγὼ σταύρωνα τοῦ προσοκίφαλό μ' ἢ ἤλιγα Ἴερα Χριστὲ στήν κεφαλὴ μασ και ἄγιου πνεύμα στήν ψυχὴ μασ και οὐ χοῦρὸς τῶν Ἀποστόλων οὐλοῦγαρα στοῦ κορμὶ μασ. Καλονεμέροσέ μασ Θεὸ μ' οὐλον τὸν κόσμου και μιὰ τελευταία».

28. Ὁ.π., σ. 307: «Πάσα ἕνας ἔχει τοῦ φύλακα ἄγγιλό τ' π' τουνι φ'λάει (φυλάττει), ποὺ κατά τὶς τοπικὲς δοξασιὲς ταυτίζεται και με τὴ φωτιά του τζακιού: «πιστεύαμι πὺς ἡ φωτιὰ π' καίγει στ' ἀτζάκι εἶνι οὐ ἄγγιλος ἢ οὐ Χριστός. Δίχους φωτιὰ δὲν ἀνοίγει ἡ ἰκκλησιά, δηλ. δίχους τ' ἀναμμένου του κάρβουνου» (Για τὶς δοξασιὲς περὶ τζακιού βλ. Εἰρήνη Ἀμπελάκια, *Ἡ ἔστιά και ἡ πυρὰ τῆς στίς λαϊκὲς ἀντιλήψεις και ἐκδηλώσεις*, Ἀθήνα 1990). Μαρία Μηλιγκου-Μαρκαντώνη, *Μιχαὴλ και Γαβριὴλ τῶν Ταξιαρχῶν*, Ἐρετρικοὶ Παλμοὶ, φ. 42 (1995), σ. 5.

29. Ὁ.π., σ. 225: «Τοῦ Σαββάτου και τ'ν Κυριακὴ π' θὰ σπιφανώνουνται, οὐ γαμπρὸς και ἡ νύφ' κοινωνάγαν...» κ.λπ. Βλ. και Ταμείον Ὁρθοδοξίας περιέχον συνοπτικῶς και διαλαμβάνον περὶ Θεοῦ, περὶ Πίστεως, περὶ ἔξηγησῶς και χρήσεως τῶν ἐπιτὰ Μυστηρίων, δέκα ἐντολῶν και τῶν ἀναγκασιότερον τῆς ἱερᾶς ἰκκλησίας ἐθίμων (...) ποιηθὲν (...) ὅπὸ (...) ἐπισκόπου Καμπανίας κυρίου κυρίου Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (...). Ἐνετήσιον παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων 1788.

30. Ὁ.π., σ. 288: «Τὶ Μιγάλι Παρασκευὴ ἀνάβαμι πολὺλλις λαμπάδες, τάματα στοῦ Σταυροῦμενον ἢ «παιαίνουμι στοῦν Ἄϊ Νικόλα τάματα: μάτια, πονδάρια, χέρια και τὰ κρέμαγαμι στ' Χάρ' τ', πίστευαν οἱ Θεὸ τότες». Σελ. 272: «Κάθ' χρόνου τ' Λαμπρὴ καθ' σπὶτ' πῶσφαζ' ἀρνὶ ἔδουνη τοῦ τουμάρ' τ' στ'ν ἰκκλησιά και τ'ν βοήθια ἔτσ'. Αὐτὸ κρατιέται μεχρὶ σῆμερα. Σῆμερα ὅποιους θέλει δίν' τ'ν ἰκκλησία και ἀποῦ ἕνα ἢ δύο φαντάκια καρνοῦ» κ.ἄ.

31. Ὁ.π., σ. 197: «προτουὶ νὰ γινηθῇ τοῦ π'δ' μ' τό' ταξα στοῦν Ἄϊ Γιώργη, δηλ. νὰ γινηθῇ γιρὸ και νὰ βγάλου τὸνομα τ' Ἀφέντη τ' Ἄϊ Γιουργοῦ (βλ. Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης, *Do ut des*. Ἀφιέρωμα εἰς τὸν καθηγητὴν Στέφανον Δ. Παπαδόπουλον, *Δωδώνη*, τόμ. 16, τεύχ. 1, 1987, 253-266, ὅπου γίνεται διεξοδικὸς λόγος περὶ ἀνταλλαγῶν, κυρίως στίς σχέσεις ἀνθρώπου-Θεοῦ. Ἐπίσης (σ. 187) σὲ περίπτωση δύσκολου τοκετοῦ: «ἅμα ἡ γινητήρα (ἐπιτοκος) ἵπουφεί τότι τ'ς διάβαζαν τ'ν ἁγία ἱπιστοὺλη και ἔγγενναγ. Εἶνι καλὸ καθ' βράδ' ν'ν διαβάξει, θὰ προκοψῆς. βλ. Μηλιγκου-Μαρκαντώνη. Τὸ παιδὶ με εἰδικὲς ἀνάγκες στήν ἑλληνικὴ παραδοσιακὴ οἰκογένεια μεχρὶ τὸ 1940. Ἀπὸ τὴ σύλληψη και τὸν τοκετὸ ἕως τὸ πρῶτο ἔτος τῆς ζωῆς τοῦ βρέφους. Λαογραφικὲς

έγκυμοσύνης οί Γουριώτες έταζαν σέ Άγίους γιά νά γεννηθεί γερό τò παιδί. Σέ όλες τίς φάσεις τού τοκετού ó τρόμος γιά τήν άρτιμέλεια τού παιδιού καί τήν ύγεία τής μητέρας κατευθύνει τίς άφθονες έθιμικές ένέργειες, ώστε καί ή προσφυγή κυρίως στους προστάτες Άγίους τού τοκετού ή τούς τοπικούς νά είναι αυτόνογη. Σέ περιπτώσεις δυστοκίας, ώς ώκυτόκιο (σ. 191) διαβάζεται ή Άγία Έπιστολή. Ένδειξη πίστεως είναι ή τοποθέτηση στήν κούνια τού νεογνού εικονίσματος (σ. 191) καί λιβανιού ώς άποτρειπτικού (σ. 196). Πρίν άπό τόν ύπνο «σταυρώναμι αυτό (τό μωρό) κι τού μαξιλάρ' τ' κι ίλαγαμι νανουρίσματα³². "Έλα γύπνε γύπνουσέ το /Παναγιά μου φύλαξέ του /κ.λπ."».

Διατροφή³³-Λαϊκό έορτολόγιο³⁴. Τò λαϊκό έορτολόγιο μέ πλούσια πλαισιωτική έθιμολογία καί τή σεβαστική συμμετοχή τών Γουριωτών στίς διάφορες λατρευτικές έκδηλώσεις του είναι άρρηκτα συνδεδεμένο μέ τή διατροφή. Έ αυστηρώς καθορισμένη γιά κάθε περίπτωση τροφή σημειοδοτεί θρησκευτικούς συμβολισμούς καί άπαρέγκλιτες διαιτητικές συνήθειες.

Ό χαρακτήρας τής διατροφικής έθιμολογίας τών έορτών, όπως διαφαίνεται στό λαογραφικό ύλικό τής Γουριάς είναι γεωργοκτηνοτροφικός καί ή έρμηνευτική άναφορά τους γίνεται κατά προβολήν τού έλληνικού γεωργικού στερεοτύπου.

Τά έορταστικά φαγητά, συνήθως συμβολικά, συντονίζονται μέ τίς διατάξεις τής Έκκλησίας, τούς κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες, τά ευετηριακά έθιμα, τά μαντεύματα, τίς εύχες τής έκάστοτε περιόδου καί ύποδηλώνουν τήν έπίγνωση τού λαϊκού άνθρώπου γιά τίς μεταβολές άπό τήν μία μεταβατική περίοδο στήν άλλη. Τά γεύματα ιερά καί πλούσια άκόμη καί γιά τούς φτωχούς άποτελούν τò ειδικό συστατικό τής έορτής. Μέσω αυτών θα έπιδιωχθεί καί ή εύφορία τής γής, ή κτηνοτροφική παραγωγή, ή ύγεία, ó πλούτος: «όπως τρώμε σήμερα νά τρώμε όλο τò χρόνο»³⁵.

Όρόσημο καί άφετηρία ποικίλων μεταβολών, πού έδωσε στό λαό ένα

έπιστημόσεις. *Τμητικός τόμος όμοτίμου καθηγητού Διονυσίου Ί. Αραβαντινού*, 1999, σσ. 459-471 (Γρηγόρης Παρισιάνος), όπου καί βιβλιογραφία ειδική.

32. Χφο 52, σ. 14 καταγράφονται νανουρίσματα. Μ. Γ. Μεραλής, *Τά παιδικά τραγούδια καί ή σημασία τού ήχου. Έντεχνος Λαϊκός Λόγος*, Αθήνα 1993 (Καρδαμίτσα), σ. 239 κέξ. Εύάγγελος Γρ. Αύδίκος, *Τò παιδί στήν παραδοσιακή καί σύγχρονη κοινωνία*, Αθήνα 1996 (Έλληνικά Γράμματα). Μαρία Μιράσγεξη, *Λαογραφία καί παιδική Λογοτεχνία, Λαογρ. ΙΓ*, 1982-1984, σσ. 367-77. Δημ. Σ. Λουκάτος, *Νανουρίσματα κοριτσιών, Λαογραφία 37* (1993-1994), σσ. 98-107, όπου καί βιβλιογραφία. Ίω. Σ. Μαρκαντώνης, *Έ ψυχασωματική ανάπτυξη τού παιδιού*, Αθήνα 1968. Τού ίδιου, *Λαογραφία-Παιδαγωγική. Παιδαγωγική Ψυχολογική Έγκυκλοπαίδεια*. Λεξικό. Τόμ. Ε', σσ. 2853-2857 (Έλληνικά Γράμματα).

33. Χφο 1143, σσ. 51-74.

34. Ό.π., σσ. 309-364. Μ. Γ. Βαρθούνης, *Παραδοσιακές τροφές καί θρησκευτική συμπεριφορά. Έ περίπτωση τής Σαμοθράκης, Παρνασσός 35* (1993), σσ. 136-155. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου "Ό Βόρειος Έλληνισμός".

35. Μ. Μηλίγνου-Μαρκαντώνη, *Παραδοσιακή διατροφή-Λαϊκό έορτολόγιο, Έρετρικοί Παλμοί*, φ. 68 (1998), σσ. 5-6.

κεντρικό σημείο αναφοράς για άνθρωπομορφική έρμηνευτική πολλών γεγονότων που συμβαίνουν σε μια όρισμένη περίοδο του έτους και τη γενεσιουργό τους αιτία είναι η Άποκριά του αγίου Φιλίππου³⁶ με την ύποχρεωτική βρώση κρέατος. Γεωργοκτηνοτροφικά όροσημα αποτελούν επίσης η έορτή της Παναγίας της "Πουλυσπουρίτ'σας" (21 Νοε.) και του αγίου Ανδρέου με την παρασκευή εύχαριστηρίων πανσπεριμών³⁷. Οι πανσπεριμές³⁸-πολυσπόρια ανήκουν στην κατηγορία των κολλύβων και έμπεριέχουν τὸ ἴδιο πρωτογενές ὑλικό, τὸ ὁποῖο ὁμως ἐμπλουτίζεται κατὰ τόπους καὶ μὲ διάφορα ἄλλα εἶδη παραγωγῆς, ὅπως ὄσπρια, καλαμπόκι κ.λπ. Οι πανσπεριμές συνδεδεμένες με την εὐφορία τῆς γῆς καὶ τὴ βλάστηση μπορεῖ νὰ εἶναι συγχρόνως ἀπαρχές³⁹, εὐετηρική ἢ εὐχαριστήρια προσφορὰ στὸν θαυματοουργὸ προστάτη Ἅγιο κατὰ τὶς εἰδικές κρίσιμες γιὰ τὴν παραγωγή ὄρες πὸν συνήθως ἀποτελοῦν χρονικὸ ὄροσημο καὶ σταθμὸ στὶς ἀγροτικὲς ἀπασχολήσεις. Θὰ ἤθελα νὰ ἐπισημάνω ὅτι ἐντυπωσιάζει καὶ σήμερα, ὅταν ἡ λαϊκὴ παραδοσιακὴ ἐθιμολογία ἐγκαταλείπεται, ἢ προσφορὰ τῶν ἀπαρχῶν καὶ ἰδιαίτερος ἢ προσκομιδὴ τῶν πρώτων σταφυλιῶν τὴν ἡμέρα τῆς Μεταμορφώσεως νὰ γίνεται ἀκόμη καὶ στοὺς μεγάλους ἐνοριακοὺς ναοὺς τῶν ἀστικῶν κέντρων ὡς εὐχαριστήρια πράξη γιὰ τὴ νέα ἐσοδεῖα μὲ κρυφὴ προσδοκία τὸ προσφερόμενο στὴν Ἐκκλησία "πινάκιο" νὰ μεταμορφώνεται σὲ πλούσια συγκομιδὴ. Τὸ πλέον σημαντικὸ ὄροσημο εἶναι τὸ Δωδεκαήμερο⁴⁰ πὸν χαρακτηρίζεται μὲ ἀρχιχρονικὲς ἐνέργειες καὶ ἐορταστικοὺς ἄρτους. Τὸ κ'στόψουμο, ἢ βασιλόπιττα (ἢ ἀβγοκουλούρα τοῦ Πάσχα)⁴¹ συνδυάζονται μὲ τὴν πίστη γιὰ τὴ θεϊκὴ δύναμη τοῦ ψωμοῦ καὶ διακοσμοῦνται μὲ τὸν ἀποτρεπτικὸ σταυρὸ ἢ (σσ. 344-5) εἶναι: «σφραγισμένον μι τ'ν ξιλένια τ'σουφραῖδα καὶ τὰ εὐετηρικά σύμβολα (κουκόσιες= καρύδια, μύγδαλα κι σάμι)». Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ δοξασίες πὸν σχετίζονται μὲ τὴ χρῆση τοῦ ψωμοῦ κατὰ τὶς διαβατήριες ἐποχικὲς ὄρες τοῦ χρόνου, ὅπως τὴ Πρωτοχρονιά, τὶς μεγάλες γιορτὲς τῆς Χριστιανοσύνης - Χριστούγεννα - Ἅγ. Βασιλείου - Φῶτα - Πάσχα κ.λπ., ὡς μέσον μαντικῆς γιὰ τὴν

36. Μ. Μηλιγκου-Μαρκαντώνη, Ἅγιος Φίλιππος, ὅ.π. Τῆς ἴδιας, Παραδοσιακὴ διατροφή στὴν ἐλληνικὴ ἀγροτοποικετικὴ κοινωνία (περὶπου ἕως τὸ 1960), *Ἐρετηρικοὶ Παλμοὶ*, φ. 65, 1997, φ. 66, 1997, φ. 68, 1998, φ. 69, 1998.

37. Δ. Λουκάτος, *Φθινοπωρινά*, ὅ.π. Χφο, σσ. 58-59: «Τ'ς πουλυσπουρίτ'σας (21 Νοε) ἐφκιάναμι τὰ πολυσπόρια (στάρ', καλαμπόκ', ριβύθια, φασούλια, φακὴ, κ'κιὰ ξηρά... τὰ βράζαμι... τ' ἔρχαμι κι λάδ' γιὰ νὰνι τοῦ ζ'μι τ'ς ἄσπρου... ὅποιοι ἦτανι λυπ'μένους κι δὲν ἐφκιάνα, τ' πᾶναν οἱ ἄλλοι. Κένουναμι τότε στὰ σαγάνια τὰ πολυσπόρια κι τὰ τρώγαμι. Ὅποιοις ἤθιλι ἔβανι στοῦ πιάτου τ' μέλι ἢ πιτιμέξ' ἢ ζάχαρ'».

38. Μ. Μηλιγκου-Μαρκαντώνη, Παραδοσιακὴ διατροφή. Πρωτογενὴ διατροφικὰ εἶδη..., ὅ.π., σσ. 369-372.

39. Γεώργιος Ν. Αἰκατερινίδης, Ἀπαρχές (λατρευτικὲς καὶ εὐετηρίας στή νεοελληνικὴ ἐθιμολογία), *Λαογραφία* 37 (1993-1994), σσ. 61-80.

40. Δ. Σ. Λουκάτος, *Χριστουγεννιάτικα*, ὅ.π., Τοῦ ἴδιου, Τὸ ἔθιμο τῆς βασιλόπιττας. Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 10, 1962, σ. 111.

41. Ὁ ἴδιος, *Πασχαλινά*, Ἀθήνα 1980 (Φιλιππότης). Μηλιγκου-Μαρκαντώνη, *Λαογραφικὰ τοῦ "ἀβγοῦ"* καὶ τῆς "ἀβγοκουλούρας" καὶ κυρίως εἰς τὸν νομὸν Ἀττικῆς, *Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυξ. Σπουδῶν Ν'*, 1999-2000, σ. 121 κέξ.

έσοδεία, ως φυλακτικό, ως έξορκιστικό κ.ά. Οί έορταστικοί άρτοι συνδυασμένοι με την πίστη για τη θεϊκή δύναμη του ψωμιού άποτελούν τον βασικό άρτο της έορτής, ειδικά ζυμωμένο και φορτισμένο με διάφορες συμβολικές ιδιότητες. Το χριστόψωμο είναι τó απαραίτητο στοιχείο στο χριστουγεννιάτικο τραπέζι.

Σε πολλές περιοχές τó χριστόψωμο συγγέεται ή και υπερισχύει σε τελετουργικότητα κατά τó κόσμιο και άπό αúτη τή πρωτοχρονιάτικη βασιλόπιττα, άφου σε πολλές περιοχές ιδίως της Στερεάς Έλλάδος οί χριστουγεννιάτικες ένεργειες είχαν άρχιχρονικό ρόλο και εúετηρικό χαρακτήρα. Τó χριστόψωμο ταυτίζεται άκόμη και με τó πρόσφορο της ήμέρας, άφου στο κέντρο του έπάνω στο σταυρό είναι άποτυπωμένη ή "σφραγίδα".

Τó σχήμα και ή διακόσμηση τού χριστόψωμου με τόν απαραίτητο φυλακτικό σταυρό, τά διάφορα παραπληρωματικά σχέδια και σχήματα και τά φορτισμένα με συμβολισμούς διατροφικά είδη πού τοποθετούνται έπάνω σ' αúτó óπως καρύδια, άμύδαλα, σýκα κ.ά. καθορίζει ή τοπική παράδοση, ή παραγωγή, ή ζωή και τó έπάγγελμα της οίκογένειας. Μιά γεωργική οίκογένεια έκτός άπό τó σταυρό σχεδιάζει στην έπιφάνεια τού χριστόψωμου τó άλετρι με τά βόδια, τή στοιβάδα τών δημητριακών, τó βαρέλι με τó κρασί, τó σπίτι, τó στάβλο κ.ά. Μιά ποιμενική οίκογένεια στολίζει τó χριστόψωμο με άρνιά, κατσίκια, τó μαντρί, τή γκλίτσα τού βοσκού, τή σάνη, τόν σκύλο κ.ά.⁴²

Αντίστοιχα είναι τά διακοσμητικά θέματα της πρωτοχρονιάτικης πίττας. Τά έθιμα πού άφορούν στή βασιλόπιττα έχουν ως υπέδαφος τά ρωμαϊκά σατουρνάλια και τά άρχαιοελληνικά κρόνια και είναι έξέλιξη, μετεξέλιξη ή προέκταση τού λαϊκού έθιμου της βασιλόπιττας-φαγητού (κρεατόπιττα, κοτόπιττα, κολοκυθόπιττα, τυρόπιττα κ.λπ.) ή κουλούρας- ψωμιού. Τó νόμισμα της πίττας ή ψωμιού είναι άντιβασκάνιο. Τήν παραγωγή και τήν κτηνοτροφία τού σπιτιού βοηθάνε έξ ίσου τά γεωργικά και ποιμενικά σύμβολα πού τοποθετεί ή νοικοκυρά μέσα στο ζυμάρι τού ψωμιού-πίττας και κόβει ó νοικοκύρης σε ίσα κομμάτια. Τó νόμισμα στο ζυμάρι είναι μία ένεργεια άπροσωπόληπτης μαντικής και μία συμβολική κατανομή της "μοίρας" δίκαιης óπως τή θέλει ó άνθρωπος είτε λαϊκός είτε αστός με εúτυχη συμμετοχή του στο άβέβαιο μέλλον⁴³.

Έκτός άπό τες κουλούρες τών μεγάλων διαβατηρίων σταθμών, έορταστικοί άρτοι παρασκευάζονται και στις γιορτές Άγίων (πρόσφορα, φανουρόπιττα⁴⁴) ή για μαντικούς σκοπούς (σ. 326): άλμυροκουλούρα⁴⁵. Τó ψωμί παίζει κυρίαρχο ρόλο και στα έθιμα πού άφορούν στα κύρια στάδια-σταθμούς της ζωής τού

42. Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Έορταστικοί άρτοι, Έρετρικοί Παλμοί, φ. 53 (1996), σ. 5.

43. Δημ. Λουκάτος, Τó έθιμο της βασιλόπιττας, ό.π.

44. Γ. Ν. Αικατερινίδης, Ό Άγιος Φανούριος εις τήν λαϊκήν παράδοσιν της Κρήτης, Άθήνα 1965 (Ανάπτυπον έκ της Κρητικής Πρωτοχρονιάς 1965).

45. Λουκάτος, ό.π.

άνθρώπου (γέννηση-γάμος-θάνατος)⁴⁶.

Κύριο φαγητό του Κ' στοῦ (Χριστουγέννων) καὶ τῆς Πρωτοχρονιάς εἶναι ἡ μανέστρα (σ. 57): κοτόσουπα ἀβγολέμονο: «Τότι δὲν εἶχαμι λεμόνια κι ἀντὶ γιὰ λεμόνι ἔρ'χαναμι στοῦ φαῖ' ξινό), ἡ μπουκουβάλα, πολλές φορὲς ἔβαζαν καὶ τὸ νόμισμα, ἡ μπρικόπιττα κ.ἄ. Γλυκίσματα εἶναι τὸ "κατ' μαρ" καὶ ἡ "μπακλαῆ" συμβολικά-εὐετηρικά γεμάτα καρπούς⁴⁷.

Ἄροσσημο γιὰ διατροφικὲς συνήθειες ἀποτελεῖ ἐπίσης ἡ Μεγάλῃ Ἀποκριὰ⁴⁸ (κινητῆ, διαρκεῖ 3 ἑβδομάδες καὶ ἐκτείνεται μεταξὺ 4 Κυριακῶν: Τελώνου-Φαρισαίου, Ἀσώτου, Κρεατινῆς, Τυρινῆς), μὲ σημεῖον ἀναφορᾶς τὰ φαγητὰ ποὺ συντονίζονται μὲ τὶς δοξασιὲς καὶ τὴν ἄδεια τῆς Ἐκκλησίας: α' ἑβδομάδα- κατάλυση εἰς πάντα, β' ἑβδομάδα- κρεωφαγία, Τετάρτη καὶ Παρασκευὴ νηστεία, γ' ἑβδομάδα- βαθμιαία προετοιμασία γιὰ τὴ νηστεία τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς μὲ τὰ πάσης φύσεως γαλακτερά, τὶς μακαρονάδες κ.λπ. Χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀποκριᾶς εἶναι ἐπίσης οἱ μεταμφιέσεις, οἱ χοροί, τὰ τραγούδια, οἱ οἰκογενειακὲς συγκεντρώσεις μὲ σεβαστικὴ σειρὰ καὶ τιμητικὴ ιερὰρχηση στοὺς μεγαλύτερους συγγενεῖς, ὅπου πραγματώνεται ἡ σύσφιγξη τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ἐθιμικῆς παραδόσεως.

Τὰ Πασχαλινὰ πάλι φαγητὰ ἔχουν βάση τὸ κρέας, τὰ ἐντόσθια, τὰ ἀβγά, τὰ γαλακτερά κ.ἄ. (σ. 346): «ἔτρουγαμι τ'γανισμένα "μισαρκὰ" (ἐντόσθια ἄρνιοῦ) ...ἔψιναμι τ' ἄρνι, μαγέρευαμι κι σουπά (ἀντὶ γιὰ μαγειρίτσα), σαλάτις... Τ' δευτέρ' τ' μέρα τῆς Λαμπρῆς τοῦ μισ'μέρ' σ' οὔλα τὰ σπίτια ἔφκιανανι τ'

46. Ἀγγ. Δευτεραῖος, *Τὸ ψωμί κατὰ τὸν γάμο, τὴ γέννηση καὶ τὴν τελευτὴ καὶ ὡς δῶρο στὶς κοινωνικὲς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων. Ἡ συμβολικὴ καὶ μαγικὴ χρῆση του ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες*, Ἀθήνα 2002² Legato, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Βλ. "Ὁ ἄρτος ἡμῶν. Ἀπὸ τὸ σιτάρι στοῦ ψωμί". Πρακτικὰ Τεχνολογικοῦ Ἰδρύματος ΕΤΒΑ 1994. Θεοφανῶν Κυπρῆ-Καλλιόπη Πρωτόπαπα, *Παραδοσιακὰ ζυμώματα τῆς Κύπρου. Ἡ χρῆση καὶ ἡ σημασία τους στὴν ἐθιμικὴ ζωὴ*, Λευκωσία 1997. Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν. Λένα Γουργιώτη-Γιώργος Ν. Μητροφάνης, *Σιτάρι-ἀλεύρι-ψωμί. Παραδοσὴ καὶ ἐκσυγχρονισμὸς* (Λάρισα 1999). Λαογραφικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Λάρισας, ΚΑΠΟΝ. Νίκος καὶ Μαρία Ψιλᾶκη, *Τὸ ψωμί τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ γλυκίσματα τῆς λαϊκῆς μας παραδόσεως. Λαογραφικὴ γαστρονομικὴ καὶ ἱστορικὴ περιδιάβαση μὲ βάση τὰ ζυμώματα τῆς Κρήτης μὲ 450 συνταγές* (Ἡράκλειο 2001) Καρμιάνωφ.

47. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Γλυκά-γλυκίσματα στοῦ Ν. Τρικάλων. Λαογραφικὲς καὶ ἐθνολογικὲς ἐπιστημάνσεις, *Τρικαλινὰ* 12, 1992, σ. 190 κέξ. Ἡ ἴδια, *Παραδοσιακὴ διατροφή*. Πρωτογενὴ διατροφικὰ εἶδη..., ὅ.π.

48. Ράλλης Γ. Α.-Ποτλῆς Μ., *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων Πατέρων*, ἐκδοθὲν ὑπὸ -. Τόμ. Α'-Γ'. Ἀθήνησιν 1852-1859. Λουκάτος, Συμπλήρωμα, ὅ.π., Χφο σ. 321: «Τ'ς τελευταῖς ἀπούρις (Τυρινῆς) μαζεύουνταν δέκα οἰκογενεῖς κι ἀπόρρευαν μαζί. Οἱ νιώτι' οἱ συγγενεῖς πᾶιναν στ'ς γιουρντότι'ς. Ἰρχόντανι ἰκεῖδς ἄς ποῖμι' στοῦ σπὶτ' μας κι μὴ τοῦ τ'φέμι τ' ἔρρι'χνι στοῦν ἄερα ἢ κι στὰ μπουχαριά (καμινάδες) κι ἴλιγι: "Χρόνια πουλλά" κι αὐτοῖνοι ἀπὸ μέσα ἔρρι'χνανι τ'φικιά κι ἴλιγιανι "καλωὲς ἦρθς, εἶντι καλὴ ἀνάστασ' κι χρόνια πουλλά" κι ἔτρουγανι σ' ἕνα τραπέζι οὔλο. Τότις (Τυρινῆς) δὲν ἔτρουγανι κρέας, ἀλλὰ πίτις, τυριά, γιαούρτια, λαζάνια κι ἐπ'νανι κρασὶ». Γιὰ τὶς τουφεκίες βλ. Χρυσούλα Ἰω. Μακρῆ, *Ἦχοι, κρότοι, θόρυβοι στοῦν κύκλο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Μέσα ἀποτροπῆς καὶ σύμβολα ἐπικοινωνίας*, Ἀθήνα 2000.

γμ'δόπ'ττα μὶ τὰ μισαρκὰ ἀπ' τ' ἀρνί. Τ' αἶ Γιωργιοῦ ἔφηνάμι σφαχτό, μαγερεύ-
αμι μανέστρις κι ἐφκιάναμι γλυκὰ» (σ. 338): «τ' ἀβγά τὰ τρώμι τ' δεῦτιρ' μέρα τ'ς
Λαμπρῆς, γιατί ἕμα τὰ φάμι τ'ν πρῶτ' μέρα τότε τὰ πράματα (πρόβατα) βγάν'νι
ἀβγουλίτιδα...)⁴⁹ κ.λπ., κ.λπ.

Νηστεία⁵⁰. Παράγων μεγάλης σημασίας γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς τροφῆς.
Ἡ ἐκκλησία ἐπιβάλλει τὸν καθορισμὸ ἀκριβῶν ἡμερομηνιῶν γιὰ τὴν τήρησή της.
Οἱ κατὰ τόπους ἐπίσης δοξασίες, δημιουργήματα ἀναλογικῶν συνειρμῶν
ἐπιβάλλουν τὴ βρῶση ἢ τὴν ἀποχὴ ὀρισμένου φαγητοῦ. Ἡ κατάλυση ἐπίσης συ-
γκεκριμένου φαγητοῦ σὲ περίοδο νηστείας θεωρεῖται ὑποχρεωτικὴ (σ. 328): Τ'
Βαγγιλισμοῦ μαγερεύαμι μπακαλάου μι σκουρδάκια ἢ ψάρια, ἔφκיאναμι κι
σκουρδαλιά, προσδιορίζει τὴν τροφή τῆς ἡμέρας καὶ ὑποδηλώνεται συνήθως μὲ
μνημονευτικὰ ἀσμάτια:

(σ. 330): «Βάγια, βάγια, τῶν Βαγιῶν / ὡς τὴν ἄλλη Κυριακὴ
μὲ τὴν τσίτσα τὸ κρασί / καὶ μὲ τὸ ψητὸ ἀρνί».

Σὲ περίπτωση μὴ τηρήσεώς της τὰ σχόλια τῶν Γουριωτῶν εἶναι ἀρνητικὰ
καὶ ἀφοριστικὰ (σ. 340): «Τότι πιδὶ μ' κρατάγαμι τ' σαρακουστή. Σήμιρα οὔλις οἱ
μέρις τ' ἔκαναμι κι εἶνι "Πάσχα Κυρίου Πάσχα". Θὰ μᾶς χάσ' οὐ Θιὸς» (βλ. καὶ σσ.
337, 362), (σ. 323): «σήμιρα δὲ φυλάνι τίπουτις».

Προσφορὲς γευμάτων. Ἡ ἱερότητα τῶν γευμάτων καὶ ὁ συνειρμὸς τοῦ "do
ut des"⁵¹ ἐπιβάλλει τὴ διανομὴ φαγητῶν σὲ φτωχοὺς κατὰ τὶς μεγάλες στιγμὲς τῆς
Χριστιανοσύνης (π.χ. Χριστοῦγεννα-Πάσχα) ἢ σὲ τακτές, εἰδικῶς συνδεδεμένες μὲ
γεωργοκτηνοτροφικὲς ἐνέργειες, ἐορτῆς τῶν προσστατῶν τους Ἁγίων, τόσο γιὰ τὸ
καλὸ του σπιτιοῦ, τὴν ὑγεία τῶν ἐνοίκων, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀφθονία τῆς ἐσδοεῖας.
Ἡ σκέψη γιὰ τοὺς φτωχοὺς εἶναι ἐξιλέωση γιὰ τὰ ἀγαθὰ ποὺ ἔχουν οἱ πλούσιοι
(σχετικὴ ἢ ἔννοια "πλούσιος" γιὰ τὶς φτωχὲς κοινότητες: πλούσιος συνήθως
ἔθεωρεῖτο ὅποιος τοῦ ἐπαρκοῦσε τὸ ψωμί, τὸ γάλα, τὸ τυρὶ, τὸ παστὸ χοιρινό, οἱ
ξηροὶ καρποί, τὸ μέλι κ.ἄ. ἀπὸ τὸν ἕνα χρόνον συγκομιδῆς ἕως καὶ τὸν ἐπόμενον)
καὶ ἀντιβασκάνιος ἐνέργεια. Στὴ Γουριὰ οἱ προσφορὲς ἦταν σύνηθες φαινόμενο
(σ. 312): «Τ' Δεῦτιρ' τοῦ Κοτοῦ ἔδουναμι ἀπ' τοῦ κρέας (χοιρινό)⁵² οἱ συγγινεῖς κι
σ' φτωχοὺς» (σ. 350): «Τ'ν-τρίτ' (τρίτη) μέρα τ'ς Λαμπρῆς ἀπάν' στοῦν αἶ Γιάννη
οἱ τζουμπάνηδς ἔφιρνανι σφήνης (κομμάτια) τυρὶ χλουρὸ κι τ'ν τσαντήλα κι τοῦ

49. Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Λαογραφικὰ τοῦ "ἀβγοῦ" καὶ τῆς "ἀβγοκουλούρας", ὅ.π., σσ. 103-104.

50. Χρῆστος Μ. Ἐνισοειδῆς, *Ὁ θεσμὸς τῆς νηστείας*, Ἀθῆνα 1959 ὅπου γίνεται εὐρὺς λόγος γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς νηστείας κατὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία, τὸ τυπικὸ της, τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπο ποὺ συντελεῖται. Ξενοφῶν Παπαχαράλαμπος Σπ., *Ἡ ἀληθὴς νηστεία κατὰ τὸ Τριῶδιον*, Ἀθῆνα 1980 μὲ πλούσια βιβλιογραφία. Γ. Α. Ράλλης-Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, Ἀθήνησι 1854.

51. Μηνᾶς Ἀλεξιάδης, ὅ.π.

52. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, *Νεοελληνικὲς αἵματηρὲς θυσίαι. Λειτουργία - Μορφολογία - Τυπολογία*, Ἀθῆνα 1979, σσ. 93, 109 κ.ἔξ.

μεράζανι στού κόσμου ποῦτανι μαζουμένους» (σ. 148): «Τ' Ἀναλήψιους ("γιὰ νὰ μὴν ἀναληφθεῖ") κι στ' ἀπουκρέας τοῦ γάλα τ'ς μέρας οἱ τζουμπάνηδες τοῦ μεράζαμι σὶ γνωστοὺς κι γειτον'ς γιὰ τὸ καλό τοῦ κοπαδιοῦ καὶ τῆς παραγωγῆς» (σ. 322): «Τῆς Τυρινῆς ὅποιους δὲν εἶχι γάλα, τότε τ' πάιναν οἱ συγγενεῖς τ' ἢ οἱ γειτόνοι μιὰ κατσαρόλα γάλα γιὰ νὰ φκιάσ' πίττα ἢ γιαοῦρτ'. Ἡ νοικοκυρὰ π' ἔπιρσι τοῦ γάλα δὲν τ' ἔπλυνι τ'ν κατσαρόλα, ἀλλ' ἔρρ'χι μὲσα λίγου νιρὸ γιὰ νᾶχ'ν τὰ πρόβατα αὐτ'νῶν π'τ' ἴφιρανι τοῦ γάλα, γάλα βρύση» (ὁμοιοπαθητικῆ ἐνέργεια). Μέχρι τὸ 1950 περίπου τὸ γάλα καὶ τὰ παράγωγά του ἦταν βασικὸ εἶδος διατροφῆς καὶ ἐπιβιώσεως τοῦ Ἑλληνα ἀγροῦ-κτηνοτρόφου. Τὸ γάλα πανοικουμηνικῶς ὡς βασικὸ στοιχεῖο διατροφῆς στὶς παραδοσιακὲς κοινωνίες ἀπαντᾷ φορτισμένο μὲ ποικίλες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἱερότητά του, χρησιμοποιεῖται σὲ μαγικοθηρηκευτικὲς ἐνέργειες σὲ ὅλες τὶς θρησκείες, τὶς μυθολογίες, τὶς παραδόσεις, τοὺς μύθους, τὰ ὄνειρα κ.λπ. μὲ διάφορες βεβαίως κατὰ λαοὺς παραλλαγές⁵³.

Ἡ θρησκευτικὴ ἀντανάκλαται ἐπίσης στὶς ἄφθονες διηγήσεις ποὺ ἔχουν ὡς θέμα ἰάσεις ἀνιάτων νόσων κατόπιν παρεμβάσεως Ἁγίων, σωτηρία ἀπὸ κινδύνους, ἐπικλήσεις σὲ περιπτώσεις ἀνομβρίας κ.ἄ. (σ. 266) τὴν ἐκτίμηση καὶ τὸν σεβασμὸ στὸ πρόσωπο τοῦ ἱερέα, ὡς ἐκπροσώπου τοῦ Θεοῦ, (σσ. 184-200): στὶς ἀντιλήψεις ποὺ ἀφοροῦν στὴν παιδοποιΐα⁵⁴, (σσ. 210-237): σὲ ὅλα τὰ τελεστικὰ στάδια (πρὸ - κατὰ - μετὰ) τοῦ πολυήμερου πατριαρχικοῦ ἀνδροπατροτοπικοῦ γάμου καὶ μάλιστα στὰ διαδραματιζόμενα στὸ κατώφλι (ιερὸ ὄριο τοῦ σπιτιοῦ)⁵⁵. Τὸ κατώφλι, ὅπως καὶ ὀλόκληρη ἡ εἴσοδος τοῦ σπιτιοῦ, ἢ πόρτα μὲ τὶς παραστάδες, τὸ ἀνώφλι, τὸ ἀετωματικὸ, συνήθως, ὑπέρθυρο, ἀκόμη καὶ οἱ σκάλες ποὺ ὀδηγοῦν σ' αὐτό, εἶναι ἕνας συγκεκριμένος χώρος τοῦ σπιτιοῦ φορτισμένος μὲ διάφορες δεισιδαιμονίες, ποὺ δὲν ἔχει τυχαίως ἐπιλεγεῖ. Σύμφωνα μὲ τὶς λαϊκὲς δοξασιὲς ἐνδημοῦν ποικίλα πνεύματα ποὺ παρουσιάζονται μὲ ἐναλλασσόμενες ὄψεις καλὲς καὶ κακὲς. Τὰ γαμήλια ἔθιμα στὸ κατώφλι τελοῦνται σὲ δυὸ φάσεις: κατὰ τὴν εἴσοδο τοῦ γαμπροῦ μὲ τὴν πομπικὴ ἀκολουθία του καὶ τὰ ὄργανα στὸ σπῆτι τῆς νύφης, πρὶν ἀπὸ τὴ στέψη καὶ κατὰ τὴν εἴσοδο τῆς νύφης μετὰ τὴ στέψη στὸ σπῆτι τοῦ γαμπροῦ (σσ. 238-264): τὰ ἀφορῶντα στὴν τελευτὴ στηρίζονται τόσο στὴν ἀρχαία ὅσο καὶ στὴ χριστιανικὴ παράδοση (σσ. 7-24). Ἡ θεμελίωση καὶ ἀποπεράτωση τοῦ σπιτιοῦ πλαισιώνονται μὲ ποικιλία ἐθίμων ὅπως ἀγιασμός, θυσία πετεινοῦ ἢ κάποιου ἄλλου ζώου, χρῆση

53. Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, *Τὸ γάλα στὴ ζωὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ*, *Ἑρετρικοὶ παλμοί*, φ. 61 (1997), σ. 5.

54. Βλ. πρόχειρα Γ. Κ. Σπυριδάκης, *Νόμιμα κατὰ τὴν γέννησι, τὴν βάπτισι, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτήν*, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Λαϊκὸς Πολιτισμὸς τῶν Νεωτέρων Ἑλλήνων*. Τεύχος Γ' (Κοινωνικὸς βίος). Ἐν Ἀθήναις 1975², ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Εἰδικότερα γιὰ τὸν θάνατο: *Εὐριδικὴ Ἀντζουλάτου-Ρετσόλα, Μνήμη τεμῆρια*, Ἀθήνα 2004.

55. Μ. Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, *Παραδοσιακὴ διατροφή. Πρωτογενεὴ διατροφικὰ εἶδη*, ὅ.π., σ. 359 κέξ.

αίματος θυσιαζομένου ζώου, τρόπος μαγειρέματος του ζώου κ.ά.⁵⁶

Στὸ μελέτημα αὐτὸ (ἐλλείπει χώρου) οἱ ἐπιπολὴς παρατιθέμενες πληροφορίες τοῦ πρωτογενοῦς λαογραφικοῦ ὕλικου γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν θρησκευτικότητα τῶν Γουριωτῶν δὲν ἐξαντλεῖ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τοῦ λαϊκοῦ βίου, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότερες οὔτε κἀν ἐπισημάνθησαν καὶ οἱ ὅποιες ἐκφράζουν ἐθνοστρεοτυπικὰ χαρακτηριστικά τους. Βοηθοῦν ἀπλῶς στὴ γνωριμία τους μὲ τὸ πλατὺ κοινὸ ποῦ σχεδὸν τὰ ἀγνοεῖ καὶ αὐτὸς εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τοῦ μελετήματος.

Στὸ μελέτημα αὐτὸ ὁμως τίθενται τὰ θεμέλια γιὰ μία περαιτέρω διεξοδικὴ ἔρευνα ποῦ θὰ περιλαμβάνει ὅλες τὶς μορφές τοῦ βίου μὲ τοὺς ποικίλους νομολειτουργικοὺς κανόνες ποῦ προσδιορίζουν τὴν τελεστικὴ χρῆση τῶν ἐθίμων. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ χρειάζεται ἐπίσης, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, μία νέα ἐπιτόπια ἔρευνα καὶ συγκέντρωση λαογραφικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴ Γουριά, ποῦ καὶ τώρα ὑπάρχει ἄφθονο. Μὲ τὸ πρωτογενὲς "ἀστικὸ"⁵⁷ λαογραφικὸ ὕλικὸ ἀλλὰ καὶ μία καταγραφή αὐτοβιογραφιῶν⁵⁸ τῶν πληροφοριοδοτῶν, ὅπου οἱ αὐτοβιογραφίες

56. Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, *Νεοελληνικὲς αἱματηρὲς θυσίαι*, δ.π., σσ. 147-151, ὅπου πληροφορίες γιὰ τὸν ἁγιασμὸ τῶν θεμελίων, τὸν ραντισμὸ μὲ αἷμα θυσιαζομένου ζώου ἢ πουλερικοῦ, περὶ ἀποτροπῆς τῆς στοιχειώσεως τοῦ νοικοκύρη, κ.ά., καθὼς καὶ θυσία κατὰ τὴν ἀποπεράτωση τῆς ὄροφης. Ἐπίσης προσέχεται ἰδιαίτερος, ὅταν τοποθετοῦνται οἱ πρῶτες πέτρες νὰ μὴ πέφτει ἢ σιὰ κανενὸς στὸ σημεῖο αὐτό, γιατί στοιχειώνεται ὁ ἄνθρωπος, ἀρρωστὰ καὶ πεθαίνει (βλ. καὶ χφ. σσ. 7-10). Δημ. Β. Οἰκονομίδης, Ἡ θυσία εἰς οἰκοδομήματα, *Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ΜΕ'* (1981-1982), σσ. 43-132. Γεώργ. Α. Μέγας, Ἡ Ἑλληνικὴ οἰκία. Ἱστορικὴ αὐτῆς ἐξέλιξις καὶ σχέσις πρὸς τὴν οἰκοδομίαν τῶν λαῶν τῶν Βαλκανίων, *Λαογραφία* 26 (1968-1969), ὅπου καὶ ὅλες οἱ ἐργασίες του γιὰ τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ. Δημ. Σ. Λουκάτος, Τὰ μαντηλώματα ἢ ὁ σταυρὸς τῆς στέγης, δ.π.

57. Δημ. Σ. Λουκάτος, *Νεώτερη ἔρευνα καὶ ἀπόψεις. Παραδοσιακὴ καὶ σύγχρονη Λαογραφία. Εἰσαγωγὴ στὴ Λαογραφία*, Ἀθήνα 1977, σσ. 294-299, Μ.Ι.Ε.Τ. Ὁ ἴδιος, *Σύγχρονα Λαογραφικὰ* (Folklorica Contemporanea), Ἀθήνα 1963. Μιχάλης Γ. Μερακλῆς, Οἱ θεωρητικὲς κατευθύνσεις τῆς Λαογραφίας μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, *Λαογραφία* 27 (1971), σσ. 3-23. Ὁ ἴδιος, *Σύγχρονες τάσεις τῆς Λαογραφίας*. Ἐνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν Κάρπαθο. *Θέματα Λαογραφίας*, Ἀθήνα 1999, σσ. 37-46. (Καστανιώτης) κ.ά. Ὁ ἴδιος, Ἡ ἱστορικότητα τῶν λαογραφικῶν φαινομένων. *Λαογραφικὰ Ζητήματα*, (Μπούρας). Ὁ ἴδιος, Ὁ ἄνθρωπος τῆς πόλης. *Λαογραφικὰ Ζητήματα*, δ.π. Ὁ ἴδιος, *Ἀστικὴ Λαογραφία. Δελτίο Ἐταιρείας Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας* 3 (1979) 11. Μηνᾶς Ἀλ. Ἀλεξιάδης, Ἡ ἑλληνικὴ καὶ διεθνὴς ἐπιστημονικὴ ὀνοματοθεσία τῆς Λαογραφίας, Ἀθήνα 1988, (Καρδαμίτσα) Εὐάγγελος Γρ. Αὐδίκος, *Ἀστικὴ Λαογραφία: Οὐτοπία ἢ πραγματικότητα*, *Ἐθνολογία* 3 (1994), σσ. 163-186, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

58. Μ. Μερακλῆς, *Αὐτοβιογραφίες Ἠπειρωτῶν χωρικῶν*, 1^η δημοσίευση Δ' Συμπόσιο Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου (Τωάννινα 1979) Θεσσαλονίκη 1983, σ. 181-7. Μεσσήνιοι χωρικοὶ αὐτοβιογραφούμενοι. *Ἐντεχνος λαϊκὸς λόγος*, Ἀθήνα 1993, σ. 247-264 (Καρδαμίτσα). Μ. Α. Ἀλεξιάδης, *Λαϊκὲς αὐτοβιογραφικὲς συνεντεύξεις. Δείγματα ἀπὸ τὴ Σορωνὴ Ρόδου. Δωδεκανησιακὰ Χρονικὰ* 1, 1984, σ. 38-53. Ζ' Διεθνὲς Συμπόσιο Αἰγαίου. Κῶς 27-31 Αὐγούστου 1981. Εὐάγγελος Γρ. Αὐδίκος, *Ἀπὸ τὴ Μαρίτσα στὸν Ἔβρο. Πολιτισμικὲς συγκλίσεις καὶ ἀποκλίσεις σὲ μία παραεὐρεία περιοχῆ*, Ἀθήνα. Ὁ ἴδιος, *Χάλασε τὸ χωριὸ μὰς χάλασε. Ἱστορίες περὶ ἀκμῆς καὶ πτώσης στὴ Λευκίμη Ἐβρου*, Ἀλεξανδρούπολη 2002. Πολύκεντρο Δήμου Τυχηροῦ, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Ὁ ἴδιος, *Λαογραφία καὶ προφορικὴ ἱστορία. Ἱστορικὸ βάθος καὶ νέα δεδομένα*, σ. 152-158. Στὸν τόμο *Ἑλληνικὸς παραδοσιακὸς πολιτισμὸς. Λαογραφία καὶ*

των άσήμων ανθρώπων θα έξετάζονται ως μιá αυτόνομη διηγηματική κατηγορία. Δημιουργείται έτσι και ένα νέο ύλικό από την προσωπική-άτομική εκτίμηση και έμπειρία και καταγράφονται στοιχεία κοινωνικό-ιστορικά και έθνο-πολιτισμικά, τά όποια είναι δύσκολο νά ένταχθούν σε έπιμέρους λαογραφικά θέματα, πού θα προκύψει από μιá εύμεθοδο συλλογή, τή σύγκρισή του, με τó ηδη ύπάρχον "χωρικó" των χφων 52 και 1143 και τίς πολύτιμες πληροφορίες του βιβλίου του Διονύση Σπ. Μπερερή, Γουριά Μεσολογγίου, Άθήνα 2002, πού εύστοχα κι από καρδιάς προλογίζει ó Παναγιώτης Ίω. Κοντός, θα τεθούν οι βάσεις για διεξοδική έπιστημονική διερεύνηση και διεπιστημονική προσέγγιση πού θα óδηγήσει σε πολλές ένδιαφέρουσες διαπιστώσεις.

Ίστορία. Συνέδριο στη μνήμη τής Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος. Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής). Έπιμέλεια Χρ. Χατζηδάκη-Καιφωμένου. Έλευθ. Π. Άλεξάκης. Προφορική ποίηση και ιστορική μνήμη στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου, σ. 139-151 στον τόμο *Έλληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός*, δ.π., Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, *Οί όρεινές κοινότητες τής Βόρειας Πίνδου στον άπόηχο τής μακρής διάρκειας* (Άθήνα) 1995, σ. 119 αυτοβιογραφίες και άλλες άφηγήσεις Πυρσογιαννιτών. *Λαϊκός πολιτισμός και τοπικές κοινωνίες* (Πλέθρον), όπου και βιβλιογραφία. Ό ίδιος, *Λαογραφία και Οικολογία, Έλληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός*, δ.π., σ. 106-19.